

Г. А. Міщук
Міжнародний
науково-технічний університет
м. Київ

**МАТЕРІАЛИ ДО ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ НУМІЗМАТИКИ
НАПРИКІНЦІ ХІХ – У 30-х РОКАХ ХХ ст. В ОСОБОВОМУ
АРХІВНОМУ ФОНДІ В. Ю. ДАНИЛЕВИЧА**

Архів відомого історика, археолога Василя Юхимовича Данилевича, випускника та викладача Київського університету, є одним з важливих джерел з історії розвитку нумізматики в Україні. Документальні матеріали В.Ю. Данилевича зберігаються в його особовому архіві (ф. ХХІХ) та серед рукописів І (Літературні матеріали), ІІ (Історичні матеріали) та ІІІ (Листування) комплексних фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського¹. За змістом це наукові праці фондоутворювача у галузі археології та нумізматики, а також допоміжні картотеки, каталоги, нотатки, зошити, листування та рецензії на праці тощо. Ці архівні документи є складовою джерельної бази історії розвитку спеціальних історичних дисциплін, вони дозволяють комплексно висвітлити місце і науковий внесок В. Ю. Данилевича у розвиток нумізматики наприкінці ХІХ – у 30-х роках ХХ ст., провести наукову реконструкцію складу нумізматичних збірок.

Зацікавлення вивченням нумізматичних пам'яток виявилось у В.Ю. Данилевича у період навчання на історико-філологічному факультеті у Київському університеті св. Володимира (1891–1896), де він починав свої наукові студії під керівництвом видатного історика, археолога і нумізмата – професора В.Б. Антоновича, на той час завідуючого Мінц-кабінетом Університету. Особистість В. Антоновича, за визнанням самого В. Данилевича, мала ґрунтовний вплив на його наукове становлення. Нумізматичні та археологічні студії молодого дослідника старожитних монет ґрунтувалися на значній джерельній базі Мінц-кабінету, складовими котрого були монети і медалі з колекцій колишнього Кременецького ліцею, Віленського університету,

а також експонати пізнішого періоду – подаровані, придбані, та монети, зібрані під час археологічних розкопок, що проводилися Університетом². Завдяки керівництву і допомозі В.Б. Антоновича побачили світ перші наукові розвідки В.Ю. Данилевича – “Монетные клады, принадлежащие Минц-кабинету Университета св. Владимира”, опубліковані в “Университетских известиях” у 1892 та 1893 рр., та реферат, прочитаний на IX Археологічному з’їзді у Вільні у 1895 р. “Монетные клады Киевской губернии до первой четверти XV столетия”. Виховання в історичній школі Антоновича виявилось тим підґрунтям, котре визначило наукові інтереси молодого вченого у галузі допоміжних історичних дисциплін і мало продовження у вигляді вагомих досліджень у цій галузі у подальшому житті.

Однією з перших самостійних праць В.Ю. Данилевича була стаття “Случайные заметки в области новейшей русской нумизматики” (№ 65). Вона була написана у м. Юр’єві (нині м. Тарту) у 1898 р. За визнанням самого автора, написання статті було викликано потребами розвитку нумізматики, яка накопичила до того часу значний практичний, однак не узагальнений досвід. Він відзначав, що опубліковані у XVIII–XIX ст. науково-практичні праці та довідники Шодуара, Рейхеля, Хребтова впродовж століття служили єдиними посібниками з нумізматики.

Найбільш суттєвою перешкодою для подальшого розвитку нумізматичних досліджень Данилевич вважав розрізненість колекцій і збірок монет та медалей, сформованих до того ж фрагментарно. Вони були розсіяні по різних приватних та державних сховищах і комплектувалися, як правило, стихійно. Лише на деякі зібрання офіційних установ, зокрема університетів, музеїв, ліцеїв, були складені наукові каталоги. На особливу увагу заслуговували приватні зібрання, оскільки відомості про них у багатьох випадках не були опубліковані, і вони не були широко відомі фахівцям. Отже, першочерговим завданням було проведення загального збору відомостей про нумізматичні колекції України, яких було досить багато у зв’язку із активізацією діяльності у сфері археологічних розкопок та зростанням інтересу багатьох учених та аматорів до колекціонування старожитностей. Саме тому, як вважав В.Ю. Данилевич, виникла потреба в оглядовому опису цінних і рідкісних нумізматичних примірників, переважно з приватних збірок³. У статті він наводить описання рідкісних срібних та мідних монет, відкарбованих у Росії в XIX ст. Спеціально В.Ю. Данилевич зосередився на монетах

з власного зібрання, а також на примірниках з приватних колекцій – Іванова у Юр'єві, Фогеля, Штольцера, а також зі збірок Боділевського та невідомого антиквара у Києві; до опису автор також залучив і монети із зібрання Київського університету св. Володимира⁴.

Друга частина “Случайных заметок” була написана у червні 1901 р. у м. Конотопі та присвячена такому актуальному методологічному аспекту нумізматики, як підроблені або фальшиві монети, що були у грошовому обігу поряд із державними зразками, які походили з імператорського монетного двору. Значним недоліком В.Ю. Данилевич вважав відсутність у тогочасних нумізматичних зібраннях і каталогах фальшивих монет. Одночасно він порушує важливі питання щодо нумізматичного джерелознавства, зокрема, необхідності опису та дослідження новітніх монет і сучасних нумізматичних підробок, які через певний час набувають значення нумізматичних раритетів, наводить аналогію з історичною наукою⁵.

Важливим аспектом праці є визначення регіональних особливостей в зовнішньому вигляді фальсифікованих монет. Зокрема, автор статті наголошує, що здебільшого підробки зустрічалися у Прибалтійському краї, де монети відрізнялися ретельною роботою у порівнянні із монетами, що були в обігу в інших місцевостях Росії. В.Ю. Данилевич класифікує та систематизує підробки, звертаючи увагу на характерні деталі. Зрештою, автор висловлює і практичні пропозиції для створення повної картини монетного обігу даного часу, зокрема, щоб підробки, надіслані до монетного двору, не знищувалися, а залишалися на користь розвитку нумізматики. Зразки фальшивих монет він пропонував розсилати в університетські та публічні музеї для встановлення різниці між підробленими та справжніми монетами⁶.

Теоретичні і практичні питання вітчизняної нумізматики В.Ю. Данилевич продовжує розвивати у статті “Значение нумизматики в изучении русской истории”(№ 64), написаній у січні 1903 р. у Харкові. Рукопис відображає процес осмислення автором ролі нумізматики як допоміжної дисципліни з історичних досліджень. Він містить коментарі, нотатки на полях та авторські правки, зроблені у процесі роботи над розвідкою. Автор співставляє нумізматику з іншими історичними дисциплінами, передусім, метрологією, археологією, палеографією, дипломатикою, сфрагістикою. Спираючись на вітчизняні та зарубіжні джерела, автор переконливо, на конкретних прикладах визначає роль нумізматики в російській історичній

науці, у вивченні таких питань, як історія мистецтва, дослідження культурного впливу та побуту Давньої Русі. Надзвичайно суттєвою є роль і місце нумізматики у вивченні палеографії, водночас монети розглядаються Данилевичем і як пам'ятки суто медал'єрного мистецтва. Слід відзначити наведену автором у роботі значну за складом і змістом нумізматичну бібліографію, матеріали до статті він вдало розподілив за тематичними розділами, що залишається навіть для орієнтації в тогочасній бібліографії актуальним сучасних фахівців.

Ранні наукові праці в галузі нумізматики присвячені системному осмисленню загальних питань колекціонування та розвитку нумізматики як спеціальної історичної дисципліни, що дали йому міцне методологічне підґрунтя для подальшої діяльності в цій сфері.

Досліджуючи нумізматичні зібрання, В.Ю. Данилевич опрацював матеріали з історії археології, нумізматики, довідники, енциклопедії, каталоги, власні допоміжні матеріали-картотеки, нотатки. Історико-джерелознавчу цінність мають науково-довідкові нумізматичні картотеки, укладені власноруч В.Ю. Данилевичем, де зафіксовані персоналії власників нумізматичних зібрань та укладачів каталогів, збирачів монет, назви монет станом на кінець XX ст. тощо (№ 70, 69 арк.), а також рукописний каталог монет (№ 9 – “Каталог № 3 а”, 42 арк.), складений не раніше від 1895 р. на базі колекції Мінцкабінету Університету. У ньому репрезентовані 542 позиції – срібні, мідні, золоті монети та медалі XVI–XIX ст. різних держав, розміщені у хронологічному порядку. До нього додаються списки скорочень, покажчики назв монетних дворів, граверів тощо та деякі нотатки з цього приводу.

В.Ю. Данилевич приділяв увагу пошукам відомостей про монетні кладки і знахідки в різних регіонах України, передусім, у Харківській губернії – “Монетные кладки и находки единичных монет Харьковской губернии”, чернетка цієї оглядової праці зберігається у фонді (№ 66). Складання карти монетних кладів і поодиноких знахідок у Харківській губернії було доручено автору за рішенням Попереднього комітету з влаштування XII Археологічного з'їзду у м. Харкові. Однак, як зазначав сам В.Ю. Данилевич, йому навряд чи вдалося би здійснити цей задум без сприяння та допомоги відомого історика, професора Харківського університету Д.І. Багалія, який надав В.Ю. Данилевичу власні матеріали, зібрані ним для археологічної карти Харківської губернії (№ 920–922). Автор аналізує відомості щодо монетних скарбів на території Харківської губернії, спираючись

на різноманітні дані інших спеціальних історичних дисциплін – археології, хронології, джерелознавства, історичної топографії тощо.

Описання нумізматичних старожитностей продовжує стаття “Заметки по археологии и нумизматике” (№ 11, 6 арк.), написана у січні-квітні 1905 р. у Харкові, присвячена огляду та аналізу археологічної і нумізматичної збірки, що зберігалася у Музеї мистецтв і старожитностей при Харківському університеті. Залучення до наукового обігу цих історичних пам’яток через укладання каталогу було ініційоване Харківським Попереднім комітетом по влаштуванню XII Археологічного з’їзду у м. Харкові, невдовзі цю ідею підтримала Харківська Комісія з влаштування XIII з’їзду у Катеринославі, яка існувала при Історико-філологічному Товаристві. У статті містяться детальні описання монет і предметів старожитності з посиланням на бібліографічні джерела, а також досить важливою є коротка історична довідка про походження музейних експонатів, місце та обставини віднайдення знахідок, вказані шляхи надходження їх до Харківського музею. Випереджаючи наукові описання музейних експонатів, автор підкреслював, що монетні скарби та випадкові археологічні знахідки походили не лише з Харківської губернії, а й з інших губерній та областей, адже узагальнюючі дані стосовно знахідок, безперечно, мали велике практичне значення для дослідників.

В.Ю. Данилевич уважно ставився до комплексного дослідження усієї системи знань у галузі нумізматики, збирав бібліотеку нумізматичних наукових праць, довідників, каталогів як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Він мав ґрунтовні знання й з новин нумізматичної бібліографії. Його епістолярій значною мірою представлений листами до книгарень, видавництв, антикварів щодо обміну спеціальними науковими працями та придбання книжок, де містяться відомості про ціни та умови передплати (№ 820–872). Слід згадати такі відомі книгарні і видавничі фірми Росії та Західної Європи, як Товариство Вольф у Санкт-Петербурзі, Є. Іванова, В. Клочкова, Н. Кіммеля у Ризі, К. Гересеманна, Г. Фока у Лейпцизі, М. Цігера у Франкфурті-на-Майні та інші, котрі систематично надсилали йому книжкові каталоги й книжки з нумізматики, повідомляли про нові видання.

У свою чергу, підприємці були зацікавлені у рекламі видань власних книгарень та поповненні їх нумізматичними творами Данилевича, отже, часто прохали надіслати примірники опублікованих праць автора. Оскільки студії з нумізматики швидко ставали бібліо-

графічними раритетами, їх намагалися придбати усі спеціалізовані книгарні і книговидавничі фірми. Наприклад, фірма “Монеты и медали” в Санкт-Петербурзі у листі від 25 квітня 1909 р. зверталася до автора із проханням повідомити, де можна придбати його книгу “Заметки по археологии и нумизматике” (Харків, 1905), оскільки ніде не могли її відшукати⁷. У свою чергу, вони інформували Данилевича про нові наукові видання за певною темою. Так, книгарня “Новое дело” при фірмі “Монеты и медали”, згідно з листом із Санкт-Петербурга до Києва від 30 квітня 1909 р., повідомляла В.Ю. Данилевича, що надіслали йому каталоги археологічних і нумізматичних книжок⁸.

Одним із напрямів листування із книгарнями та видавництвами було замовлення друків власних творів В.Ю. Данилевича. Зауважимо, що практично відразу після публікації видання праць В.Ю. Данилевича ставали бібліографічною рідкістю, вони користувалися попитом у бібліофілів і фахівців, їх замовляли у книгарнях і видавництвах. Зокрема, М. Прокопович, завідуючий книжковим сховищем Харківського губернського земства, у листі від 19 листопада 1908 р. з Харкова до Києва повідомляв, що книжковий склад отримав замовлення від деякого пана Деммені (мається на увазі М.Г. Деммені, автор спеціальних праць з нумізматики, опублікованих у “Записках нумизматического отделения императорского Русского археологического общества” у 1910 р.)⁹ на такі твори В.Ю. Данилевича: “Значение нумизматики в изучении русской истории” (1903), “Заметки по археологии и нумизматике” (1905), “Материалы к нумизматической библиографии” (1905)¹⁰. Отже, видання праць Данилевича становили інтерес, передусім, для спеціалістів, які їх намагалися придбати, а книгарні, у свою чергу, виконували посередницькі функції у набутті цих бібліографічних раритетів та їхньому розповсюдженні, тобто популяризації серед читачів.

Крім інформації про книжки та надсилання каталогів, варшавський антиквар у листі від 5 грудня 1914 р. додатково повідомляв про нумізматичні видання, що не увійшли до книжкових каталогів. Це були переважно видання праць із польських істориків, деякі з них були окремими витягами із надзвичайно популярного у XIX ст. польського часопису “Biblioteka Warszawska”. У листі, звичайно, не наведений повний бібліографічний опис, тобто не завжди зафіксовані автори праць та вихідні дані друків, але обов’язково вказані ціни на друки. Серед наведених у тексті листа бібліографічних

позицій видань – такі: Bukowski “Monety papierowe” (Стокгольм, 1886), Larysch “O pudskarbich wielkich”, Lepszy “Grzywna polska” (Krakow, 1889), “Medale polskie”, Ptasnik “Denar Świętego Piotra” (Krakow, 1908), Przyborowski “Mennica Loblzenicka” (1860), “Przyczynki do miennic wielkopolskich. Wykopalisko monet X i XI w.”¹¹.

На окрему увагу в архіві заслуговує приватне та офіційне листування з нумізматичної тематики із різними науковими установами, товариствами та інституціями, видатними істориками, археологами, нумізматами – В. Антоновичем, М. Петровим, О. Берг’є-Делагардом, К. Болсуновським та ін.

З цих документів дізнаємося про співпрацю з науковими товариствами. 21 квітня 1894 р. (згідно з листом голови Товариства від 5 травня 1894 р. з Москви) Данилевич був обраний членом-кореспондентом, а у 1907 р. – дійсним членом Московського нумізматичного товариства (№ 668, 745).

28 лютого 1903 р. В.Ю. Данилевич обраний членом-кореспондентом Київського товариства старожитностей і мистецтва, а незабаром, 17 лютого 1910 р., – дійсним членом (№ 638–639, 640). У радянський час, з огляду на його заслуги у розвитку української археології і нумізматичної, у грудні 1921 р. В.Ю. Данилевичу доручається завідування Археологічним кабінетом і Мінц-кабінетом колишнього Університету св. Володимира згідно з постановою Бюро Інституту народної освіти ім. М. Драгоманова (№ 413).

Він плідно співробітничав з Одеським товариством історії і старожитностей: 28 січня 1904 р. Данилевич був обраний дійсним членом Товариства. Відомі його дружні стосунки з окремими його членами: зокрема, із Віце-президентом Товариства, відомим археологом, нумізматом, картографом і знавцем старожитностей О.Л. Берг’є-Делагардом. Саме завдяки посередництву О.Л. Берг’є-Делагарда В.Ю. Данилевич у 1904 р. передав до Музею Товариства археологічні експонати, знайдені у Харківській губернії (за відомостями із листа від 26 червня 1904 р. з Одеси до Харкова (№ 679).

З О.Л. Берг’є-Делагардом В.Ю. Данилевича пов’язували й багаторічні особисті стосунки, про що свідчать листи Берг’є-Делагарда за 1904–1914 рр. Природно, листування торкалося і цікавих для обох проблем археології та нумізматичної (№ 952–956). Вчені обмінювалися виданнями з нумізматичної, обговорювали плани нових публікацій щодо нових знахідок, видань з нумізматичної Півдня Росії. Так, у листі від 7 листопада 1909 р. (№ 953) О.Л. Берг’є-

Делагард висловлював сподівання у зв'язку з опрацюванням і публікацією корпусу монет Південної Росії, якими на той час були зайняті О.К. Марков і О.Ф. Ретовський, збираючи матеріали в Росії і в країнах Західної Європи. О. Л. Берг'є-Делагард мав на увазі підготовлену у цей період ґрунтовну працю – зведений ілюстрований корпус монет Причорномор'я “Corpus numorum Russiae meridionales”, укладений Ростовцевим та Ретовським, але, на жаль, який через подальші революційні події так і залишився неопублікованим¹².

Данилевич брав участь у комплектуванні фондів Нумізматичного кабінету ІНО (колишнього університету) у Харкові, де він викладав свого часу. 19 вересня 1921 р. його сестра Л.Ю. Данилевич доручила археологічні пам'ятки Музейній секції Харківського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини¹³. А 18 вересня 1923 р. В.Ю. Данилевич, знову таки за посередництвом сестри, передав туди ж теку зі старожитними монетами, серед яких, за даними опису, наведено в акті, вказані медалі, жетони, античні, польські, сибірські монети, а також пам'ятки сфрагістики – археологічні печатки¹⁴.

В.Ю. Данилевича пов'язували дружні стосунки із К.В. Болсуновським, відомим археологом і нумізматом, дійсним членом Імператорського Археологічного Товариства, членом Київського відділу Імператорського Російського воєнно-історичного товариства¹⁵. У листах К.В. Болсуновський, будучи членом комітету Київського художньо-промислового та наукового музею ім. Государя Імператора Миколи Олександровича, звертався до В.Ю. Данилевича як до заступника голови комітету, а також як до “найкомпетентнішого нумізмата та вченого у Києві” у справі комплектування нумізматичної бібліографії для Мінц-кабінету¹⁶. У листі від 21 січня 1910 р. він рекомендував придбати чудовий твір “Numismata Graeca” з численними таблицями, що дало б змогу безпомилково атрибуувати античні грецькі монети, оскільки у Мінц-кабінеті, як стверджував К.В. Болсуновський, взагалі були відсутні довідники для визначення класичних монет. В.Ю. Данилевич як голова комітету повинен був зробити розпорядження стосовно передплати на це видання, яке у майбутньому, на думку К.В. Болсуновського, може стати бібліографічним раритетом (№ 961).

Листування обох вчених цього періоду містить відомості стосовно започаткування Археологічного музею при Вищих жіночих курсах у Києві, організованого за ініціативою В.Ю. Данилевича. За даними епістолярію з К.В. Болсуновським, за посередництвом

В.Ю. Данилевича, науковий авторитет якого був у музейних і академічних колах надзвичайно високим, здійснювалося не лише комлектування Міністерства фінансів фаховою літературою, але водночас і власне нумізматичними експонатами. У листі від 23 березня 1913 р. Болсуновський висловив бажання подарувати для вштованого зусиллями В.Ю. Данилевича Археологічного кабінету “жменю” класичних монет, а також залучав до цього інших меценатів – Захар'євського (№ 964). У наступному листі від 2 квітня 1913 р. К.В. Болсуновський обіцяв адресатові передати монети з каталогами особисто (№ 965).

До В.Ю. Данилевича зверталися й незнайомі йому особи за консультаціями як до компетентного вченого у вирішенні проблемних питань у царині нумізматики. Зокрема, у листі від 1 червня 1914 р. до нього писав О.М. Ільїн з Ростова-на-Дону стосовно єврейської бронзової медалі, знайденої поблизу станиці Аксайської Донської області (№ 1111). О.М. Ільїн, який зацікавився походженням монети та її історичною міграцією в цей віддалений від ареалу постійного обігу південно-російський регіон, додавав до листа відбиток згаданої монети¹⁷.

Але найчастіше у листах до професора В.Ю. Данилевича порушується тема, пов'язана із публікацією праць вченого. Щойно видані праці відразу мали резонанс у науковому середовищі колишньої Російської імперії, а також у колах збирачів і знавців старожитностей, організаторів музейної справи. Так, П.І. Щукін, відомий колекціонер і засновник Щукінського музею, у 1892 р. дякував В.Ю. Данилевичу у листі від 9 березня 1904 р. з Москви до Харкова за надіслану брошуру “Значение нумизматики в изучении русской истории” (№ 1485). Водночас праці В.Ю. Данилевича репрезентували джерельну базу для розвідок, стимулювали нумізматичні розробки в Україні на початку ХХ ст. Зокрема, В. Шугаєвський, український історик, у майбутньому – завідувач відділу української старовини Чернігівського державного музею, автор досліджень про грошовий обіг та монети на Лівобережжі у XVII–XVIII ст.¹⁸, не будучи особисто знайомим з В.Ю. Данилевичем, у листі від 14 лютого 1909 р. з Чернігова до Києва звертався до нього з проханням надіслати брошуру “Значение нумизматики в изучении русской истории”, а також “Монетные клады Киевской губернии”, які були йому потрібні для запланованої праці з російської історії, зокрема нумізматики (№ 149).

¹ *Данилевич Василь Юхимович*. Особові архівні фонди Інституту рукопису : Путівник.– К., 2002.– С. 132–133.

² *Мяскова Т.В.* Нумізматичний кабінет Університету св. Володимира (1834–1852) // Архівознавство. Джерелознавство.– 2000.– Вип. 2.– С. 221–227.

³ ІР НБУВ, ф. ХХІХ, № 65, арк. 1–1зв.

⁴ Там само, арк. 1–2.

⁵ Там само, арк. 3–4 зв.

⁶ Там само, арк. 4.

⁷ Там само, № 853.

⁸ Там само, № 851.

⁹ *Зварич В.В.* Нумізматический словарь.– Львов, 1978.– С. 201.

¹⁰ ІР НБУВ, ф. ХХІХ, № 849.

¹¹ Там само, № 860.

¹² *Тункина И.В.* Русская наука о классических древностях Юга России (XVIII – середина XIX в.).– СПб., 2002.

¹³ ІР НБУВ, ф. ХХІХ, № 67, арк. 1–2.

¹⁴ *Тункина И.В.* Русская наука о классических древностях Юга России (XVIII – середина XIX в.– Спб., 2002.

¹⁵ *Болсуновский Карл Васильович* // Особові архівні фонди Інституту рукопису : Путівник.– К., 2002.– С. 52–53.

¹⁶ ІР НБУВ, ф. ХХІХ, № 961, арк. 1 зв.

¹⁷ Там само, № 1111, арк. 2.

¹⁸ Українська загальна енциклопедія.– Л. та ін., Б.р.– Т. 3.– С. 1245.